

Μνήμων

Τόμ. 37 (2019)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Και άλλες όψεις της βενετοκρατίας. Σκέψεις για τη βενετική κυριαρχία στον ελληνικό χώρο ● ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Ψηφίδες για τη ζωή και το έργο του ζωγράφου Νικόλαου Κουνελάκη (1827-1869) ● ΑΣΠΑΣΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ, Διδάσκοντας το μέλλον: Η Νέα Ελλάδα στα σχολικά εγχειρίδια του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα ● ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Τουρκία και Τουρκοκύπριοι τη δεκαετία του 1950: προσλήψεις της ελληνικής Αριστεράς μέσω του Κυπριακού ● ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ – ΕΝΤΥΠΟ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ, 'Ο μουσικός Πέτρος Μανουήλ Τρέσιος († 1840) και η «χαρτογραφία» ή «χαρτοτυπία» του ● ΠΟΙΗ ΠΟΛΕΜΗ, Το ελληνικό εκδοτικό τοπίο τον 19ο αιώνα ● ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΠΟΥΛΙΩΤΗΣ, Το τυπογραφείο και «Βεργατικό Εκδοτικό "Το Άστρο"»: στοιχειοθετώντας την εκδοτική δραστηριότητα του πρώτου κυπριακού κοινοματικού τυπογραφείου (1927-1931) ● ΧΡΗΣΤΟΣ ΔΟΥΚΟΣ, Τυπογραφία και τυπογράφοι στην Ελλάδα και την Κύπρο: ανιχνεύοντας ομοιότητες και διαφορές ● ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΝΤΑΚΗΣ, Το τυπογραφείο του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών 1949-2001. Ένας ιδιαίτερος τυπογραφικός οργανισμός

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΤΗΣ, Λουκία Δρούλια (1931-2019). Αφοσιωμένη στην έρευνα και αποτελεσματική στη διεύθυνσή της

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Γυαυθρακαποθήκες στο Λαγείο. Το αρχείο του σταθμού ανθρώκευσης της εταιρείας Μιχαλινός στην Κέα

ΜΝΗΜΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΤΟΚΟΥ (1934-2019)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΔΟΥΚΟΣ, ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Δ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΕΙΣ

Βαγγέλης Σαράφης, Γιάννης Καρράς, Γεώργιος Μαντούβαλος, Μαρία Χριστίνα Χατζηιωάννου, Σοφία Ματθαίου, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Γιάννης Κόκκωνας, Έλλη Λεμονίδου, Νικόλαος Μπουμπάκης, Δημοσθένης Α. Δόνος, Δημήτρης Δημητριάδης, Στρατής Μπουρνάζος, Κατερίνα Γαρδίκια, Ελένη Γιαρά

37

ΑΘΗΝΑ 2019-2020

Λύντια Τρίχα, Σπυρίδων: ο άλλος Τρικούπης (1788-1873), Αθήνα, Πόλις, 2019

ΜΑΡΙΑ ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΧΑΤΖΗΙΩΑΝΝΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.37128](https://doi.org/10.12681/mnimon.37128)

Copyright © 2024, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΧΑΤΖΗΙΩΑΝΝΟΥ Μ. Χ. (2024). Λύντια Τρίχα, Σπυρίδων: ο άλλος Τρικούπης (1788-1873), Αθήνα, Πόλις, 2019. *Μνήμων*, 37, 354–358. <https://doi.org/10.12681/mnimon.37128>

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Και άλλες όψεις της βενετοκρατίας. Σκέψεις για τη βενετική κυριαρχία στον ελληνικό χώρο ❖ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Ψηφίδες για τη ζωή και το έργο του ζωγράφου Νικόλαου Κουνελάκη (1827-1869) ❖ ΑΣΠΑΣΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ, Διδάσκοντας το μέλλον: Η Νέα Ελλάδα στα σχολικά εγχειρίδια του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα ❖ ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Τουρκία και Τουρκοκύπριοι τη δεκαετία του 1950: προσλήψεις της ελληνικής Αριστεράς μέσω του Κυπριακού ❖ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ – ΕΝΤΥΠΟ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ, Ό μουσικός Πέτρος Μανουήλ Έφεσιος († 1840) και ή «χαρτογραφία» ή «χαρτοτυπία» του ❖ ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ, Το ελληνικό εκδοτικό τοπίο τον 19ο αιώνα ❖ ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΠΟΥΛΥΒΙΟΥ, Το τυπογραφείο και «Εργατικό Εκδοτικό “Το Άστρο”»: στοιχειοθετώντας την εκδοτική δραστηριότητα του πρώτου κυπριακού κομματικού τυπογραφείου (1927-1931) ❖ ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Τυπογραφία και τυπογράφοι στην Ελλάδα και την Κύπρο: ανιχνεύοντας ομοιότητες και διαφορές ❖ ΝΙΚΟΛΑΣ ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Το τυπογραφείο του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών 1949-2001. Ένας ιδιαίτερος τυπογραφικός οργανισμός

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, Λουκία Δρούλια (1931-2019). Αφοσιωμένη στην έρευνα και αποτελεσματική στη διεύθυνσή της

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Γαιανθρακαποθήκες στο Αιγαίο. Το αρχείο του σταθμού ανθράκευσης της εταιρείας Μιχαλινός στην Κέα

ΜΝΗΜΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΤΟΚΟΥ (1934-2019)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Δ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Βαγγέλης Σαράφης, Γιάννης Καρράς, Έταρος Μαντούβαλος, Μαρία Χριστίνα Χατζηγιωάννου, Σοφία Ματθαίου, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Γιάννης Κόκκωνας, Έλλη Λεμονίδου, Νικόλαος Μπουμπάρης, Δημοσθένης Α. Δόνος, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Στρατής Μπουρνάζος, Κατερίνα Γαρδίκια, Ελένη Γκαρά

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μελέτες

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Και άλλες όψεις της βενετοκρατίας. Σκέψεις για τη βενετική κυριαρχία στον ελληνικό χώρο . . .	11-44
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Ψηφίδες για τη ζωή και το έργο του ζωγράφου Νικόλαου Κουνελάκη (1827-1869).	45-70
ΑΣΠΑΣΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ, Διδάσκοντας το μέλλον: Η Νέα Ελλάδα στα σχολικά εγχειρίδια του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα	71-104
ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Τουρκία και Τουρκοκύπριοι τη δεκαετία του 1950: προσλήψεις της ελληνικής Αριστεράς μέσω του Κυπριακού	105-124
ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ – ΕΝΤΥΠΟ:	
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ, Ό μουσικός Πέτρος Μανουήλ Έφέσιος (†1840) και ή «χαρτογραφία» ή «χαρτοτυπία» του	125-158
ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ, Το ελληνικό εκδοτικό τοπίο τον 19ο αιώνα . .	159-170
ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ, Το τυπογραφείο και «Εργατικό Εκδοτικό “Το Άστρο”»: στοιχειοθετώντας την εκδοτική δραστηριότητα του πρώτου κυπριακού κομματικού τυπογραφείου (1927-1931) . .	171-194
ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Τυπογραφία και τυπογράφοι στην Ελλάδα και την Κύπρο: ανιχνεύοντας ομοιότητες και διαφορές	195-220
ΝΙΚΟΛΑΣ ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Το τυπογραφείο του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών 1949-2001. Ένας ιδιαίτερος τυπογραφικός οργανισμός.	221-248

Προσεγγίσεις

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, Λουκία Δρούλια (15.12.1931 – 18.7.2019). Αφοσιωμένη στην έρευνα και αποτελεσματική στη διεύθυνσή της	249-258
--	---------

Σημειώματα και μαρτυρίες

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Γαιανθρακαποθήκες στο Αιγαίο. Το αρχείο του σταθμού ανθράκευσης της εταιρείας Μιχαλινός στην Κέα . .	259-276
---	---------

Μνήμη Κωνσταντίνου Ντόκου (1934-2019)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Δ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ 277-284

Βιβλιοκρισίες

Γκαρος Μαντούβαλος, *Από το Μοναστήρι στην Πέστη. Επιχειρήση και αστική ταυτότητα της οικογένειας Μάνου (τέλη 18ου αιώνα – 19ος αιώνας)*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, Αθήνα 2016, 463 σ. (Βαγγέλης Σαράφης) 285-288

Nikolaos A. Chrissidis, *An Academy at the Court of the Tsars. Greek Scholars and Jesuit Education in Early Modern Russia*, Northern Illinois University Press, 2016, 384 σ. (Γιάννης Καρράς) . . . 288-291

Katerina Galani, *British Shipping in the Mediterranean during the Napoleonic Wars. The Untold Story of a Successful Adaptation*, Leiden – Βοστώνη, Brill, 2017, 278 σ. (Γκαρος Μαντούβαλος) 292-298

Le consulat de Venise, tome II (1750-1751) και III (1752-1753), publiés par Nicolas E. Karapidakis, Centre de Recherche Scientifique, Sources et Études de l'Histoire de Chypre, Nicosie 2017, 538+735 σ. (Μαρία Χριστίνα Χατζηωάννου) 298-302

Βασίλειος Γ. Μαργακός, «Μόνον ἐπὶ τούτῳ καυχῶμαι: ὅτι τὴν πατρίδα ἠγάπησα». *Ρομαντική φιλοπατρία και μεταμορφώσεις τῆς πατρίδας στὸν Γκριγκὸρ Παρλίτσεφ (1830-1893)*, Ἀθήνα, Ἡρόδοτος, 2018, 480 σ. (Σοφία Ματθαίου) 302-308

Γιάννης Κόκκωνας, *Ἔγρεο, φίλα μάτερ. Προσωποποιήσεις της Ελλάδας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2018, 8ο μικρό, 235 σ. (Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης) 308-316

Ἑλλην, Ρωμηός, Γραικός. Συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες, ἐπιστημονική ἐπιμέλεια Ὀλγα Κατσιαρδῆ-Hering, Ἀναστασία Παπαδιά-Λάλα, Κατερίνα Νικολάου, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Τμῆμα Ἱστορίας και Ἀρχαιολογίας ΕΚΠΑ, Ἱστορήματα 7, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Εὐρασία, 2018, 686 σ. (Γιάννης Κόκκωνας) 317-327

Robert Gerwarth, *The Vanquished. Why the First World War*

<i>Failed to End, 1917-1923</i> , London, Penguin Books, 2017, 464 σ. (ελληνική έκδοση: <i>Οι Ηττημένοι. Γιατί δεν τελείωσε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, 1917-1923</i> , μτφρ. Ελένη Αστερίου, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2018, 414 σ.) (Ελλη Λεμονίδου) . . .	327-334
<i>Οι πόλεις των Φιλικών. Οι αστικές διαδρομές ενός επαναστατικού φαινομένου. Πρακτικά Ημερίδας, Αθήνα 14 Ιανουαρίου 2015</i> , επιμ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2018, 208 σ. (Νικόλαος Μπουμπάρης) . . .	334-338
<i>Πόλεμος, κράτος και κοινωνία στο Ιόνιο πέλαγος (τέλη 14ου – αρχές 19ου αιώνα)</i> , επιστημονική διεύθυνση: Γεράσιμος Δ. Παγκράτης, Αθήνα, Ηρόδοτος, 2018, 382 σ. (Δημοσθένης Α. Δόνος) . . .	339-342
<i>Άννα Ματθαίου, Οικογένεια και σεξουαλικότητα, μεταξύ παράδοσης και νεωτερικότητας. Ελληνικές μαρτυρίες, 17ος – αρχές 19ου αι.</i> , Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, 2019, 276 σ. (Δημήτρης Δημητρώπουλος)	342-346
<i>Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Ανεπιθύμητο παρελθόν. Οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων στον 20ό αι. και η καταστροφή τους</i> , Αθήνα, Θεμέλιο, 2019, 320 σ. (Στρατής Μπουρνάζος) . . .	346-350
<i>Εύη Καρούζου, Εθνικές γαίες, εθνικά δάνεια και εθνική κυριαρχία. Βρετανική διπλωματία και γαιοκτησία στο ελληνικό κράτος 1833-1843</i> , Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2019, 256 σ. (Κατερίνα Γαρδίκα).	350-353
<i>Λύντια Τρίχα, Σπυρίδων: ο άλλος Τρικούπης (1788-1873)</i> , Αθήνα, Πόλις, 2019, 850 σ. (Μαρία Χριστίνα Χατζηιωάννου) . . .	354-358
<i>Σοφία Λαΐου, Μαρίνος Σαρηγιάννης, Οθωμανικές αφηγήσεις για την Ελληνική Επανάσταση: από τον Γιουσούφ Μπέη στον Αχμέτ Τζεβντέτ Πασά</i> , Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Αθήνα 2019, 184 σ. (Ελένη Γκαρά)	359-366

Χρονικό της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού 2019-2020

Διοικητικό Συμβούλιο και Εξελεγκτική Επιτροπή 2019-2020 . . .	367
Α'. Συναντήσεις-συζητήσεις	367-368
Β'. Συνέδρια – Ημερίδες	369
Γ'. Εκδόσεις	369

Δ'. Το Facebook της EMNE	369
Διοικητικό Συμβούλιο και Εξελεγκτική Επιτροπή 2020-2021 . . .	370
Α'. Συναντήσεις-συζητήσεις	370-371
Β'. Συνέδριο	371-372
Γ'. Το Facebook της EMNE	372
Ευρετήριο τόμου 37 (2019-2020)	373-396
Contents – Table des matières	397-398

Λύντια Τρίχα, *Σπυρίδων: ο άλλος Τρικούπης (1788-1873)*, Αθήνα, Πόλις, 2019, 850 σ.

Το 2019 κυκλοφόρησε μια ξεχωριστή για τη μεθοδολογία της βιογραφία ενός δημόσιου πολιτικού προσώπου. Είναι δύσκολο εγχείρημα να γράψεις μια ιστορική βιογραφία για ένα πολιτικό πρόσωπο όπως ο Σπυρίδων Τρικούπης. Σκέφτομαι βιογραφίες αφανών ανθρώπων, όπου οι δυσκολίες του τεκμηριωτικού υλικού είναι μεγάλες, αλλά και γι' αυτό τον λόγο στηρίζεσαι σε άλλου τύπου πηγές και ερμηνείες. Ίσως με τους άνδρες του δημόσιου πολιτικού βίου ο βιογράφος να κινδυνεύει περισσότερο από τα στερεότυπα, την πληθώρα των πληροφοριών και το πρόβλημα της ανισορροπίας μεταξύ θεωρητικών γενικευτικών αναγωγών και προσωπικών ιδιαιτεροτήτων. Ο Σπ. Τρικούπης, βέβαια, δεν συγκαταλέγεται στις θρυλικές προσωπικότητες, αλλά ούτε είναι και ο ανώνυμος αγωνιστής του 1821. Η ίδια η Λύντια Τρίχα αιτιολόγησε την επιλογή του προσώπου: «[...] είχε μια πολύ ενδιαφέρουσα ζωή, συμμετείχε στην πιο σημαντική στιγμή του νέου ελληνισμού, τη συγκρότηση δηλαδή του ελληνικού κράτους».¹

Η συγγραφέας επέλεξε τον πρώτο πρωθυπουργό του ελληνικού κράτους και τον πρώτο πρεσβευτή του ελληνικού κράτους στο Λονδίνο, ο βίος του οποίου καλύπτει μια σημαντική περίοδο, και πιο συγκεκριμένα από το 1788 έως το 1873, από την εποχή του Διαφωτισμού έως τον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους, ο οποίος οικοδομήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τον γιο του, τον Χαρίλαο Τρικούπη. Η ζωή του Σπ. Τρικούπη, γόνου προκρίτου της οθωμανικής περιόδου στην Ελλάδα, ξετυλίγεται μέσα από ταξίδια που λίγοι αυτόχθονες Έλληνες είχαν πραγματοποιήσει στην εποχή του και μόνο για εμπορικούς λόγους ή για σπουδές. Η ταξιδιωτική περιπλάνησή του στην Ελλάδα και στην Ευρώπη είναι πλούσια· έχει ως κεντρικούς σταθμούς, καταρχάς ως αφητηρία, τον μαρτυρικό τόπο της ελληνικής Επανάστασης, το ηρωικό Μεσολόγγι, κατόπιν το πολιτικό κέντρο που γνώρισε τη μετάβαση από την οθωμανική στην ελληνική διοίκηση, το Ναύπλιο, και τη νέα πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους, την Αθήνα, και βέβαια το κέντρο της παγκόσμιας οικονομίας της εποχής του, το Λονδίνο.

Η προσέγγιση της συγγραφέως μέσα από τη μικροανάλυση και τη λεπτομερή περιγραφή του μερικού, εν προκειμένω τη ζωή του μεσολογγίτη πολιτικού, μας προσφέρει τη δυνατότητα να διαμορφώσουμε υποθέσεις εργασίας που αφορούν γενικότερα ιστοριογραφικά προβλήματα, όπως για παράδειγμα το ζήτημα της πρόσληψης της Επανάστασης του 1821 από τους συγχρόνους της. Και αυτή ακριβώς είναι η μεγάλη αρετή του βιβλίου: τεκμηριώνει με συνθετικό τρόπο και προσφέρει υλικό για παραπέρα έρευνα. Ο Σπ. Τρικούπης έγραψε μια συνολική *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, που εκδόθηκε στο Λονδίνο στην περίοδο 1853-1857 και θα θέλαμε, βέβαια, να γνωρίζουμε ποιο ήταν το πρωτογενές υλικό που χρησιμοποίησε, ποια ήταν τα προσωπικά κίνητρα και τα πρότυπά του στη συγγραφή αυτού του μνημειώδους έργου. Αυτή η αυθεντική ματιά στα γεγονότα της ελληνικής Επανάστασης είχε σίγουρα τροφοδοτηθεί από το υλικό που είχε παραγάγει

1. *Καθημερινή*, 6-7/7/2019.

η διοίκηση των επαναστατημένων Ελλήνων, καθώς και από τις προφορικές και γραπτές μαρτυρίες των συμμετεχόντων στην Επανάσταση. Η δομή και η ερμηνεία της *Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης*, που καταθέτει ο Σπ. Τρικούπης, φανερώνει καταρχάς έναν λόγιο πολιτικό. Και σε αυτό θα ήθελα να σταθώ, στον λόγιο πολιτικό, που μετά την Παλαμιαία Ακαδημία είχε σπουδάσει Αρχαιολογία και Λατινικά στη Νάπολη, καθώς και Φιλολογία στο Παρίσι.

Η πνευματική συγκρότηση του Σπ. Τρικούπη μπορεί να αναλυθεί με βάση δύο αλληλοτροφοδοτούμενες σταθερές: την παιδεία και την πολιτική. Η πρώτη σταθερά καθορίστηκε από τη σχέση του με τον άγγλο Frederick North Guilford, γνωστό ως λόρδο Γκίλφορντ (1766-1827), έναν άγαμο και άτεκνο πολιτικό, γιο πρωθυπουργού, που έγινε και κυβερνήτης της Κεϋλάνης (1798-1805).² Ο λόρδος Γκίλφορντ ήταν ένας φωτισμένος εκπρόσωπος της ανώτερης αστικής τάξης στη Βρετανία, που είχε μορφωθεί στα γνωστά ιδιωτικά σχολεία και κολλέγια της χώρας του. Η καριέρα του θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως καριέρα ενός ξεχωριστού άγγλου αποικιοκράτη που πίστεψε με πάθος στην εξημερωτική αποστολή της παιδείας. Ο Γκίλφορντ ταξίδεψε για πρώτη φορά στην Κέρκυρα το 1791, όταν ο Σπ. Τρικούπης ήταν 3 ετών, βαφτίστηκε χριστιανός ορθόδοξος, περιηγήθηκε και έζησε στα Ιόνια νησιά, και το 1824 πρωτοστάτησε στη δημιουργία της περίφημης Ιονίου Ακαδημίας. Εν τω μεταξύ είχε γνωριστεί με τον Σπ. Τρικούπη και είχαν αρχίσει να ταξιδεύουν μαζί (1817-1819) στην Ευρώπη της Ιεράς Συμμαχίας, της παλινόρθωσης του «παλαιού καθεστώτος», των αριστοκρατικών προνομίων και των ενισχυμένων μοναρχικών θεσμών. Η ταξιδιωτική και πολιτισμική εμπειρία του τριαντάχρονου τότε Μεσολογγίτη μπορούμε να υποθέσουμε ότι θα ήταν μοναδική με έντονο αποτύπωμα στον χαρακτήρα, στην πολιτική και στην κοινωνική του συγκρότηση. Φτάνει να υπενθυμίσουμε, όπως εύστοχα σημειώνει η Λύντια Τρίχα, ότι ο Σπ. Τρικούπης μεταφράζει και δημοσιεύει στο *Classical Journal* το 1818, στα ελληνικά, το *God Save the Queen* δηλαδή τον Βασιλικό Ύμνο, τον οποίο, 50 χρόνια μετά και προς το τέλος της ζωής του, δεν έκρινε πλέον ως ποίημα επίκαιρο ή χρήσιμο για τους Έλληνες, ώστε να το ανατυπώσει. Τα αναγνώσματα και οι σημειώσεις του Σπ. Τρικούπη είναι μάλλον άγνωστα, γνωρίζουμε όμως ότι είχε καταγράψει πολλά από τα βιβλία της περίφημης βιβλιοθήκης του λόρδου Γκίλφορντ.

Η αξία της φιλολογίας και της αρχαιολογίας ήταν αναγνωρισμένη στην Ευρώπη της εποχής του Σπ. Τρικούπη, αλλά ο ίδιος, παρά τις σχετικές σπουδές του, δεν δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στον γραπτό λόγο του στην αρχαιότητα, π.χ. στην ανδρεία του Λεωνίδα και του Μιλτιάδη, αλλά στον «Χριστιανό και στον Πατριώτη». Σημειώνει ως χαρακτηριστικό της ελληνικής Επανάστασης ότι «η ακαταμάχητος ισχύς του μαχόμενου Έλληνας Χριστιανού ήταν η πίστις του και η προς τον Θεόν αδιάσειστος ελπίς του». Οι παρομοιώσεις και οι αναφορές του στους λόγους του φανερώνουν περισσότερο τη θρησκευτική παρά την αρχαιοελληνική του παιδεία.

Το 1829 τυπώθηκε στην Αίγινα το έργο *Σπυριδώνος Τρικούπη λόγοι επικήδαιοι και επινίκαιοι εκφωνηθέντες εις επήκοον του λαού επί της Ελληνικής Επα-*

2. Β. Μπόμπου-Σταμάτη, *Η βιβλιοθήκη του λόρδου Guilford στην Κέρκυρα (1824-1830)*, ΙΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 2008, σ. 24-31.

ναστάσεως. Διαβάζοντάς το κανείς δεν μπορεί να μη παρατηρήσει τις αναφορές στη βιβλική παράδοση. Για παράδειγμα, στον «λόγο αυτοσχέδιο» που εκφώνησε στο Ναύπλιο το 1825 με την ευκαιρία της γενικής αμνηστίας, διαβάζουμε: «τοι-αυτή είναι βέβαια σήμερα η περίστασις του νέου Ισραηλιτικού λαού, του λαού της Ελλάδος»: στη συνέχεια, σε άλλο λόγο του, πάλι το 1825 στο Ναύπλιο: «ταυτίζω τον ισραηλιτικόν λαόν με το έθνος των Ελλήνων»: και στον επικήδειο λόγο στον Γεώργιο Καραϊσκάκη (1827) ξεκινά με αναφορές στον Δαβίδ και στην αναγγελία του θανάτου του Σαούλ και του Ιωνάθαν.³ Επίσης, σε άλλη ευκαιρία αναφέρεται στο Μεσολόγγι ως τη «Νέα Σιών» (1829).

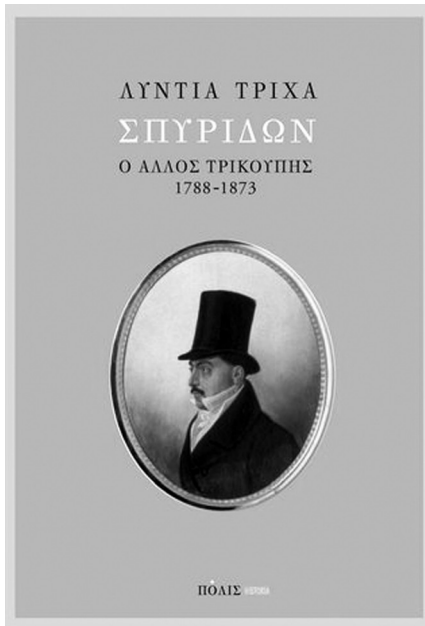
Η ιστορική μνήμη του Σπ. Τρικούπη ξεκινά από την Επανάσταση του 1821 και αυτή είναι μια παράμετρος που αξίζει να τη μελετήσουμε παραπάνω και να τη συνδέσουμε και με τις βιβλικές σπουδές και με τη Βρετανία. Η Λύντια Τρίχα μας επισημαίνει (σ. 103) ότι ο Σπ. Τρικούπης είχε εγγραφεί συνδρομητής στην τρίτομη ελληνική έκδοση της *Ιστορίας της Παλαιάς Γραφής*.⁴ Μπορούμε, επίσης, να θυμηθούμε ανάλογα παραδείγματα αναγνώρισης της σημασίας των βιβλικών σπουδών από Έλληνες στη Βρετανία, π.χ. από τον Ιωάννη Γεννάδιο.

Μια ανατύπωση των Λόγων του Σπ. Τρικούπη με τον ελαφρά παραλλαγμένο τίτλο *Σπυριδωνος Τρικούπη οι σωζόμενοι λόγοι εκφωνηθέντες εις ετήκοον του ελληνικού λαού επί της Επαναστάσεως εις εκκλησιαστικάς τελετάς* έγινε στο Παρίσι το 1836, δαπάνη του Παντιά Ράλλη. Πρόκειται για τον Παντιά Στεφάνου Ράλλη (1793-1865), τον γνωστό χιώτη έμπορο της ελληνικής διασποράς και της ελληνικής κοινότητας στο Λονδίνο, έναν από τους πέντε αδελφούς που είχαν δημιουργήσει τον ισχυρό εμπορικό οίκο των Αδελφών Ράλλη. Ο χορηγός, λοιπόν, του έργου γράφει στον Πρόλόγο του (Λονδίνο 1835) απευθυνόμενος στον «φίλο Τρικούπη» ότι είχε διαβάσει κατά τη διάρκεια του Αγώνα τους λόγους του, είχε αναγνωρίσει τη σπουδαιότητά τους και ήθελε να τους ξαναδημοσιεύσει για να τους προσφέρει στο κοινό προαναγγέλλοντάς και την έκδοση της *Ιστορίας της Ελληνικής Επαναστάσεως*, «ιδίτι παρέχουσιν ύλην δι' ήν μέλλει βέβαια να εκδοθή ιστορία της ενδόξου επαναστάσεώς μας». Ο Παντιάς Στεφάνου Ράλλης δημιούργησε στενές σχέσεις με τον Σπ. Τρικούπη και την οικογένειά του, αφού βάφτισε και τη Σοφία Σπ. Τρικούπη.

Ο Σπ. Τρικούπης συμπλήρωσε την πρώτη του παραμονή ως διπλωμάτης στο Λονδίνο στο διάστημα 1835-1838 και μετά επέστρεψε στην Αθήνα, έμελλε όμως να ξαναπάει στο Λονδίνο ως διπλωμάτης κατά το 1841-1843 και 1850-1861. Ήδη από το 1810, είχε έρθει σε συστηματική επαφή με Βρετανούς στην Πάτρα, όταν ανέλαβε γραμματέας του βρετανικού Προξενείου, αλλά και λόγω του εμπορίου της σταφίδας εκεί. Η σχέση του με τους Βρετανούς θα συνεχιστεί: το 1815 ήταν γραμματέας του λόρδου Γκίλφορντ, ενώ το 1817 επισκέφθηκε το Λονδίνο και μετά ξανά το 1818 και το 1821. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ο Σπ. Τρικούπης υπήρξε ένας από τους

3. Σπ. Τρικούπης, *Λόγοι επικήδειοι και επινίκειοι εκφωνηθέντες εις ετήκοον του λαού επί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, Αίγινα 1829.

4. *Ιστορία της Παλαιάς Γραφής εις χρήση της Ελληνικής Νεολαίας*, μεταφρασθείσα εκ του γερμανικού εις την ημετέραν καθομιλουμένην γλώσσαν παρά Γρηγορίου Καλαγκιάννη Ιεροδιακόνου του εκ της Αγιάσου της Μιτυλήνης, Βιέννη 1819-1821.

πιο εξοικειωμένους Έλληνες πολιτικούς με τη Βρετανία της βικτωριανής εποχής.

Στην περίοδο 1820-1850 ισχυροποιείται στη Βρετανία η θεσμική εθνική πολιτική. Ο βρετανός μονάρχης και τα μέλη της Βουλής των Λόρδων στήριζαν την εξουσία τους στους τίτλους ευγενείας και στις τοπικές ελίτ. Από τον πληθυσμό των 21.000.000 περίπου ατόμων της βικτωριανής Βρετανίας ψήφιζαν μόνο 516.000 άνδρες, όλοι μέλη της Εκκλησίας της Αγγλίας. Αυτή όμως την περίοδο άλλαζε ο οικονομικός και ο κοινωνικός χαρακτήρας της Βρετανίας, ως επακόλουθο της βιομηχανικής επανάστασης. Η παιδεία έδινε έμφαση στους κλασσικούς συγγραφείς, στην ελληνική και λατινική γλώσσα, και στόχευε στην πειθαρχία και στον αυτοέλεγχο. Πολλά αγόρια από τα υψηλά κοινωνικά στρώματα διεκδικούσαν την είσοδό τους στα καλά ιδιωτικά σχο-

λεία, οικοτροφεία και πανεπιστήμια (Οξφόρδη, Καίμπριτζ). Ο λόρδος Γκίλφορντ συμμετείχε σε αυτό τον κόσμο του εμπορίου, της βιομηχανικής επανάστασης, των γραμμάτων και τεχνών, της κοινωνικής ανέλιξης μέσα από δημόσιες συναναστροφές, και δίπλα του ξεκίνησε και η εξοικείωση του Σπ. Τρικούπη με τον κόσμο αυτόν. Ο ίδιος επιδίωξε και καλλιέργησε πολιτικές και κοινωνικές δικτυώσεις που θα ενίσχυαν το πολιτικό μέλλον του νέου ελληνικού κράτους, ιδιαίτερα στην περίοδο 1823-1833. Είναι χαρακτηριστικό με πόση μαεστρία η Λύντια Τρίχα ανασυνθέτει καρέ-καρέ όλες τις συναντήσεις του, τις προσδοκίες και τα συναίσθημά του στο Ναύπλιο, κατά την περίοδο 1824-1826. Αλλά και αργότερα στο Λονδίνο, παρά τις προσωπικές οικονομικές δυσχέρειες, μπόρεσε να ανταποκριθεί με επάρκεια στις δύσκολες κοινωνικές υποχρεώσεις του στη βρετανική πρωτεύουσα.

Στο Λονδίνο ο Σπ. Τρικούπης συναναστράφηκε με την ομάδα των ελληνικής καταγωγής εμπόρων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, που εγκαταστάθηκαν από τις αρχές του 19ου αιώνα στα κέντρα της βρετανικής οικονομίας. Πρόκειται για μια ομάδα που συνέχιζε την παράδοση των διεθνών συναλλαγών με την Ανατολική Μεσόγειο και συγκεκριμένα την Κωνσταντινούπολη, τη Χίο, τη Σμύρνη, τη Σύρο, την Τεργέστη. Η οικονομική ζωή των ελλήνων εμπόρων στη Βρετανία κατά τον 19ο αιώνα, και πιο συγκεκριμένα μετά το 1830, έτρεξε με διαφορετικές ταχύτητες και σε διαφορετικές κατευθύνσεις: μία προς το εξωτερικό εμπόριο με κινητήρια δύναμη το ελληνικό κράτος, η οποία μπορούσε να τονωθεί και με συναλλαγές με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, και μία δεύτερη με τις διεθνείς συναλλαγές και μεταφορές, που ξεκινούσε από το εμπόριο σταριού στη Μαύρη Θάλασσα, το εμπόριο βάμβακος στην Αίγυπτο και έφθανε στο εμπόριο γιούτας στην Ινδία. Παράλληλα,

οι επενδύσεις σε μετοχές-ομολογίες και στο εμπόριο συναλλάγματος αποτέλεσε μια άλλη οικονομική λειτουργία που προσέδραμε έναν αριθμό εμπόρων από τη διασπορά. Η ανάδειξη στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα του χρηματοπιστωτικού κέντρου του Σίτυ στο Λονδίνο προσέδραμε νέα κεφάλαια και δημιούργησε νέες αντιπαλότητες στο εσωτερικό των εκεί ελληνικών κοινοτήτων. Οι Έλληνες έμποροι στη Βρετανία ανήκαν σε δύο διαφορετικές υποομάδες: τους Έλληνες των διεθνών συναλλαγών και θαλάσσιων μεταφορών, και τους Έλληνες εμπόρους των ελληνοβρετανικών διακρατικών εμπορικών συναλλαγών και οι δύο όμως αυτές υποομάδες αξιοποίησαν τη διαμεσολάβηση των διπλωματικών εκπροσώπων του ελληνικού κράτους.

Μέσα στον 19ο αιώνα νέοι πολιτικοί δεσμοί θα αναπτυχθούν μεταξύ της Βρετανίας και της Ελλάδας, οι οποίοι επηρέασαν άμεσα και τη ζωή των ελλήνων εμπόρων στη Βρετανία. Ο σημαντικότερος ήταν η θεσμική οργάνωση του νέου ελληνικού κράτους, μετά το 1832, με την έναρξη διακρατικών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών, που έδωσε και νέα ταυτότητα στην ομάδα των ελλήνων εμπόρων που ήταν ήδη εγκατεστημένοι στη Βρετανία. Οι πρώτοι έλληνες έμποροι στη Βρετανία προέρχονταν από τον χώρο των διεθνών συναλλαγών της Οθωμανικής και της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Και μέχρι τότε διαπραγματεύονταν οι ίδιοι τα προνόμια, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις απέναντι στις αρχές του τόπου εγκατάστασης. Η ελληνική Πρεσβεία στο Λονδίνο με Προξενεία και Υποπροξενεία συγκρότησε ένα νέο θεσμό διαμεσολάβησης μεταξύ των ελληνικών εμπορικών δικτύων στη Βρετανία και του ελληνικού κράτους. Η οικονομική πολιτική του ελληνικού κράτους συνδέοταν άμεσα και με την εθνική διπλωματική και προξενική εκπροσώπηση σε κομβικά για το εμπόριο και την ελληνική ναυτιλία οικονομικά κέντρα.

Έτσι, ο Σπ. Τρικούπης, κατά τη διπλωματική παραμονή του στο Λονδίνο, αναγνώριζε τη σπουδαιότητα της σύναψης εμπορικών συνθηκών που θα ενίσχυαν την οικονομική και διπλωματική παρουσία του ελληνικού κράτους στον διεθνή χώρο (σ. 530). Η υπογραφή της ελληνοαγγλικής εμπορικής συνθήκης, το 1837, χαιρετίστηκε θετικά από τον κόσμο της ελληνικής εμπορικής διασποράς. Παράλληλα, ο Σπ. Τρικούπης αφιέρωσε σημαντικό χρόνο στις λόγιες ασχολίες του: λόγιοι, ποιήματα, ιστορία, αλλά αυτό είναι και το χαρακτηριστικό του, ότι συνδύασε την παιδεία με την πολιτική κρατώντας τον τόνο στην παιδεία. Αν συγκρίνουμε τον Σπ. Τρικούπη με τον ομήλικο και συνοδοιπόρο του Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο (1791-1865), αντιλαμβανόμαστε άμεσα τη διαφορά, παρακολουθώντας τη δημόσια πορεία του ηγέτη πολιτικού από την Κωνσταντινούπολη.

Η μεγάλη επιτυχία του εγχειρήματος της Λύντιας Τρίχα στην εξιστόρηση του βίου και της πολιτείας του Σπ. Τρικούπη, ενός λόγιου πολιτικού που αναγνώρισε την ελληνική Επανάσταση του 1821 ως το κεντρικό γεγονός στην εθνική ζωή, έγκειται στο ότι η συγγραφέας κράτησε τη νομοτέλεια των χρονολογιών στα στάδια εξέλιξης της βιογραφίας της, αλλά προσέφερε τη συνολική εικόνα ενός άνδρα που έζησε στο μεταίχμιο του παλιού κόσμου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στην αυγή του νεωτερικού κράτους, μια εικόνα ενταγμένη στο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο της εποχής της.